

BİD'AT KAVRAMININ DOĞDUĞU ORTAM

DOÇ. DR. ABDULHAKİM YÜCE *

Bid'at kavramı, daha asr-ı saâdette Müslümanların gündemine girmiş ve anlam değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. Bu kavramı tartışmadan önce, İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemin sosyo-kültürel yapısından ve yeni dînin söz konusu ortamla ilişkisinden söz etmek istiyoruz.

Uzun bir geçmişten beri Arabistan'ın yerlileri, deve ve koyun beslemeciliğine bağlı kalarak hayatlarını sürdüren göçebe insanlardı. Bundan dolayı eski Araplar'ın çoğu, sürüleri için su ve otlak arayan, daima hareket hâlindeki göçebe insanlardı. Bunlara **bedevî** (*ehlü'l-veber*) denirdi. Sâbit bir yere yerleşmeden, düşük bir kültür basamağında hayatlarını sürdürdükleri için yerleşik hayatın unsurlarından olan bilim ve sanattan haberleri yoktu. Okuma yazma bilme, sâdece belirli ticâret merkezlerinde ve birkaç kişiyle sınırlıydı. Düşünce ufukları dar ve elverişsiz şartlarda verdikleri yaşam mücâdelesine öylesine güç idi ki genellikle tüm enerjileri hayatın pratik ve maddî ihtiyaçlarını temin etme yolunda heba oluyordu. Dolayısıyla dînî ve felsefî düşünceye çok az yer ayırabiliyorlardı. Dinleri karışık bir putperestlik (çok tanrıcılık), felsefeleri ise şiirlerindeki sözlerden ibâret gibiydi. Hemen her kabîlenin bir veya birden fazla tanrısı vardı.

Bir de, az olmakla beraber, **hadarî** (*ehlü'l-meder*) adı verilen, köy ve şehirlerde yaşayan Araplar vardı. Bunların da din ve âdetleri bedevî Araplar'inkinden pek farklı değildi. Yerleşik hayat sürdüren hadarîler, geçimlerini tarım, el sanatları ve ticâretle temin ederlerdi. Ticâret, tarımdan daha önemli bir gelir

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

kaynağıydı. Bundan dolayı halk çok eski târihlerden beri ticâretle uğraşırđı.

Tapınaklar Mısır veya Yunanlılarda olduğu gibi devâsâ binâlar değil, basit yapılarığı. Kutsal mekân olarak sayđı duyulan yerler sâdece tapınaklar değildi; bazen etrafı çevrili alanları (**hima**) da dokunulmaz kabul eder ve bunların kendi tanrılarının koruması altında olduklarına inanırlardı.

İslâm öncesi Araplar, tapındıkları çok sayıdaki tanrılarının¹ yanı sıra, bazen **Allah**, bazen de **Rahmân** adını verdikleri bir Yüce Tanrı'nın varlığına da inanırlardı. Müşrikler putlardan ayrı olarak gökleri ve yeri yaratan, yağmur yağdıran ve onunla toprağı canlandıranın Allah olduğuna inanıyor, (el-Ankebût, 29/61; Lokman, 31/25; ez-Zümer, 39/38; ez-Zuhruf, 43/9), sıkıntılı zamanlarda samîmiyetle O'na yakarıyor (Yûnus, 10/22; el-Furkan, 25/13; el-Ankebût, 29/65; Lokman, 31/32), en büyük yeminlerini O'nun adına ediyor (el-Mâide, 5/53; el-En'âm, 6/109; en-Nahl, 16/38; en-Nûr, 24/53), ürünlerinin bir kısmını O'nun adına ayırıyor (el-En'âm, 6/100) ve melekleri O'nun kızları sayıyorlardı. (en-Necm, 53/21)

Araplar, Kur'an'da belirtildiği gibi (Yâsîn, 36/78), bir insanın, kemikleri çürüyüp toprak olduktan sonra nasıl tekrar yaşama döndürülebileceğini anlamamışlardı. Dolayısıyla âhiret hayatı fikri, onların algılama kapasitesinin üzerinde olduğu için, insanın amellerinin değerlendirilmesi konusu, onların zihnini meşđul etmemişti.

Her şeye rağmen eski Araplar'ın bütünüyle **hukuk** fikrinden mahrum bir topluluk olmadığı gözlenmektedir. Kamuoyu tarafından ön plana çıkartılan geleneksel törelerin

¹ Farklı karakterde olan bu Arap tanrıları, çeşitli kategorilere ayrılırdı. Bazıları, *câdd* (tâlih), bazıları *sa'd* (şans, uğurluluk), bazıları *ridâ* (iyi istek, arzu) bazıları *vedd* (dostluk, muhabbet) ve bazıları *menâf* (yükseklik, yüksek makam) gibi *soyut* fikirlerin müşahhaslaştırılmış hâliydi. Her ne kadar aslen soyut karakterde iseler de bu tanrılar bütünüyle somut bir tarzda düşünölmüşlerdi. Bazı tanrılar adlarını sayđı duyulan yerlerden alıyorlardı. *Zu'l-Halasa* ve *Zu's-Şara* bu çeşit örnekler arasında sayılabilir.

zorlayıcı etkisi hâriç, yazılı kanunları, yazılı din kuralları yoktu; fakat şiirlerinde ahlâkî ve sosyal hayatlarına âit bilgiler bize kadar ulaşmıştır.

Araplar'ın değer verdikleri en yüksek erdemler, savaşta kahramanlık, kötü kadere katlanma, kendi kabîlesinden olana sadâkat, özellikle yoksul ve muhtaç olanlara karşı cömertlik, misâfirperverlik ve intikam duygusunu sürdürme idi. Şarap, kadın, kumar ve şarkı da hayatın vazgeçilmez unsurları arasındaydı. Onun için sık sık eğlence meclisleri tertip ederlerdi.

Arap toplumunun temelini aynı atadan gelmiş fertlerden oluşan âile teşkil ederdi. Bir Arab'ın en büyük ideali çok sayıda erkek çocuğa sâhip olmaktı. Çünkü bu takdirde diğer âileler nezdinde büyük bir îtibâra sâhip olur ve zamanla diğer âileler de kendilerini bu çok çocuklu ve güçlü âilenin fertleri olarak kabul ederlerdi. Âilelerin bu şekilde birleşmesiyle çöl hayatının temelini oluşturan **kabîleler** oluşurdu. Zamanla zayıf kabîleler güçlü kabîlenin himâyesinde toplanarak onun adını benimserlerdi.

Araplar'ın kabîle organizasyonu, birleştirici ve sosyal dayanışma için bir bağ olarak hizmet eden akrabâlık/kan bağı (**asabiyet**) prensibine dayanıyordu. Bir Arap için en büyük felâket kabîlesiyle olan bağını yitirmesiydi. Zira bedevî, canını ve malını ancak kabîlesi sâyesinde koruyabilirdi. Bundan dolayı âileyi veya kabîleyi, ferdî veya kolektif olarak savunmak, **kutsal bir görev** sayılıyordu. İnsanın kendi akrabâsına karşılıksız sadâkatı ve gerekirse kendini fedâ etme arzusu, hayatın yüksek bir ideali olarak kabul edilmişti.

Cömertlik, özellikle açlık anlarında önemli rol oynuyordu. Çünkü açlık, Arabistan'ı sık sık zora sokan bir belâ idi. Tabîî bir âfet, savaş veya salgın hastalık, sürüleri kırıp geçebilir; dolayısıyla dün kabîlenin en zengini olan bir şahıs, bir gün içinde, tek serveti olan hayvanlarını kaybettiği için yoksul bir duruma düşebilirdi.

Arab'ın şeref duygusu kana kan düşüncesiyle alâkalıydı. İntikamın kılıçla alınması, müşrik Araplar'ın şuûrunda derinden

etki yapan bir güçtü. Çünkü aralarındaki anlaşmazlıkların halli için başvuracakları bir adâlet teşkilâtı, düzen ve emniyeti sağlayan emniyet teşkilâtı ve dış tehlikeleri bertaraf edecek orduları yoktu. Kabîle reislerinin otoriteleri çoğu zaman, sembolik olmaktan öte gitmezdi. Yürütme yetkisini elinde bulunduran, suç işleyen yakalayıp hak ettiği cezâyı veren bir hükümet bulunmadığı için **vergi** vermekle de mükellef değillerdi. Zulme ve saldırıya uğrayan kimse, bizzat kendisi hakkını/intikamını alır, kabîlesi de ona yardımcı olurdu. Saldırgan diyet öderse, saldırıya uğrayan bazen intikamdan vazgeçerdi.

Arap kabîleleri arsında, yarımadanın verimli bölgelerini almak, şu kaynaklarına ulaşmak veya liderliği ellerine geçirmek için çok mücadele yapılmıştır. Bu yüzden aralarında kan akıttıkları çok sayıda savaş cereyan etmiştir. Bu savaşlara **Eyyâmu'l-Arab** adı verilirdi.²

Putperest Arab'a göre gerek dostluk gerekse düşmanlık, bir borç gibi idi; onu fâiziyle ödemek icap ederdi. Böylece fenâlığa karşı fenâlıkla mukâbele etmekten iftihar eder ve bunun aksi harekette bulunan kimseye alçak nazarıyla bakardı.

Araplar'da müt'a, bedel, istibdâ gibi değişik **nikâh** şekilleri vardı. Bir erkek istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Nikâh dîni bir özellik taşımaz ve evlilik yoluyla kurulan akrabâlıklar gibi, nikâhın da önemi yoktu. Boşama yaygındı. Boşanan kadın, diğer bir erkekle evlenebilmesi için bir yıl beklemek zorundaydı.

Çocuklar, eli silâh tutuncaya kadar mirastan pay alamazlardı. Araplar istediği çocuğu nesebine bağlar ve mirasına ortak ederdi. Bazen da kötü bir hareketi yüzünden kendi çocuklarını kabîleden uzaklaştırırlardı.

Arap toplumu **hürler**, **mevâli** (âzâd edilmiş eski köle) ve **köle**lerden oluşmuştu. Hürler de eşrâf ve avâm olarak ikiye

² *Eyyâmu'l-Arab* ve ilgili kaynaklar için bk.: M. Ali Kapar, *DİA*, *Eyyâmu'l-Arab* md.

ayrılırdı. Köle ve câriyeler mal gibi miras kalır, çarşı ve pazarlarda satılır tarım ve ticârette çalıştırılırdı. Âzâd edilen köleler (mevâlî) hür insanlarla evlenemezlerdi.³

O gün genel olarak, diğer coğrafyalarda yaşayan insanların durumunun bundan pek farklı olmadığına işâret ederek kaba hatlarını verdiğimiz bu sosyo-kültürel coğrafyaya İslâm'ın yaklaşımını incelemeye geçmek istiyoruz.

İslâm, putların ne fayda ne de zarar vereceğini, bir şey yaratmaya güçlerinin yetmediğini, bir şey sorulsa cevap veremeyeceklerini, seslenilse duyamayacaklarını, dolayısıyla onlara tapmanın yersiz olduğunu net bir şekilde ortaya koydu. (A'râf, 7/191-197)

İslâm, kan dökmeyi haram kıldı ve tecâvüze uğrayanın intikamını kendi başına almasını yasakladı. Mahkeme yoluyla verilecek kararlar **kıyas** uygulanmasını emretti. Bu arada suçluyu bağışlamayı ve kan bedeli almayı teşvik etti. (Bakara, 2/178-179) Kasten olmayan öldürmelerde ise kıyas yerine **diyet** (kan bedeli) uygulamasını getirdi. (Nisâ, 4/92) Öç almayı kaldırmış olması, İslâm'ın câhiliyye âdetleri üzerindeki en büyük devrimlerinden biri sayılabilir. Çünkü Araplar, öç veya kan bedeli almaktan vazgeçmeyi, büyük bir ar sayarlardı.

İslâm, toplumda insanlığın kaybolmaması, maddeye karşı hırsın kırılması, sermayenin yatırıma dönüştürülmesi, haksız kazancın önüne geçilmesi ve benzeri sebeplerle **fâizi** yasakladı. (Bakara, 2/275, 278-280)

Bu arada, toplumun fertleri arasındaki ilişkileri tanzim eden bir çok genel ilke ve esas vaz etti. Âileye büyük önem vererek, medenî hukuka âit kâideler koydu. (Nisâ, 4/3, 23, 86, 129; Nûr, 24/27-31) Kadına gerçek mevkiini iade etti. (Bakara, 2/229; Nisâ, 4/19, 20, 35; Ahzâb, 33/34)

³ Geniş bilgi için bk.: Mustafa Çağırıcı, *İslâm'dan Önce Araplar'da Din*; Abdülkerim Özaydın, *İslâm'dan Önce Araplar'da Sosyal ve İktisâdî Hayat*, *DİA*, III /316-324; Şeyh İnâyetullah, *İslâm Öncesi Arap Düşüncesi*, (*İslâm Düşüncesi Târîhi* içinde), I, 151-163, (trc.: Kürşad Demirci.)

Evvelce bir tek emîre itaat etmemiş olan Araplar, kısa zaman içinde siyâsî bir birlik hâline gelerek tek lider Hz. Peygamber'e teslim oldular. Yüz değişik topluluktan meydana gelmiş olup birbirlerine aralıksız düşmanlıklarda bulunan büyük küçük nice kabîlelerden bir birlik (*ümmet*) oluştu. Müşterek bir reisin idâresinde, aynı dine sâhip olma fikri, çeşitli kabîleleri siyâsî bir varlık şeklinde birbirine bağladı ki bu da kendine has bazı vasıfların hayrete şâyan şekilde gelişmesini sağladı. Hz. Peygamber'in vefatı zamanında, Araplar'ın şimdiye kadar bilmedikleri veya Hz. İbrahim döneminden sonra unuttukları *ilahî bir barış*, Arabistan'ın büyük bir kısmında hüküm sürer oldu. Bu kaynaşmayı meydana getiren şey şüphesiz İslâm'dı.⁴

İslâm'da, köle bile olsa, bütün mü'minlerin eşit sayılması ve bütün Müslümanların müşterek bir kardeşlikleri bulunması, Arab'ın kabîle hissiyatına zıt düşer. Çünkü İslâm'da Arab'ın Acem'e, hürün köleye bir üstünlüğü yoktu.⁵ Arap ise, iddiâlarını ecdâdının şöhretine dayandırılmış olan şahsî düşüncelerine binâ eder ve bu kuvvet sâikiyle, rûhunun zevk duyduğu o sonu gelmeyen kan gütme davalarını sürdürür giderdi. Köleleriyle bir tutulmayı ise akıllarına bile getirmiyorlardı.

Hz. Peygamber'in İslâm'a dâvet ettiği bazı şahıslar, yeni inanç ve ibâdet şeklini alaya aldılar. Nefse güvenmek, çok yüzeysel düşünmek ve mânevî duygulardan mahrum olmak, **"Allah katında en değerli olanınız takvâca en üstün olanınızdır"** (Hucurât, 49/13) şeklinde ifâde edilen İslâmî yaklaşımı anlamakta zorluk çekmelerine neden olmuştu. Yine bu müşrik Araplar, hürriyet sınırını aşan yaşayış şekillerinin, İslâm tarafından sınırlandırmasına alışmakta çok zorlandılar. Câhiliye devrinde Arab'ın kalbinde en aziz olan şey şarap, kadın ve şarkıydı. Halbuki bunların her birine dâir olan emirlerin uygulanmasında Hz. Peygamber, hiç tâviz vermiyordu. İslâm'ın îtikâdî, sosyal, ekonomik ve siyâsî hayata getirdiği yenilikleri sıralamak asıl gâyemiz olmadığı için verilen örneklerle yetinmek

⁴ Arnold, A. T. *İntişâr-ı İslâm Târîhi*, 49, (trc.: H. Gündüzler) Ank. 1982.

⁵ A. b. Hanbel, *Müsned*, IV/145, V/411, Mısır, 1313.

istiyoruz. Ancak bir noktaya temas etmeden geçmek istemiyoruz. Araplar'ın atalar kültürüne olan bağlılıkları inkâr edilmeyecek bir gerçektir. Bu düşünce ve ona karşı verilecek mücâdele şekli Kur'an-ı Kerim'de genişçe yer almaktadır. Ancak yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, İslâm onların bu saplantularından dîne uygun olmayanlarını, tâbir yerinde ise mûcizevî bir şekilde değiştirmiş ve onları, canları dâhil bütün varlıklarını ortaya koyarak eski saplantılarıyla mücâdele edecek bir noktaya getirmiştir. Dolayısıyla bir çok Oryantalist'in, Araplar'ın câhiliye çağındaki bu saplantılarını dayanak göstererek, İslâm'ı sâfiyetiyle kabullenmedikleri, ona bir çok câhilî âdet ve inancı karıştırdıkları iddiâsının yersiz olduğu kanaatindeyiz.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki **İslâm, müşrik Arap toplumunun, o zamana kadar mâruz kaldığı ilk şok ve yenilik oldu.** Bu yeniliklere daha henüz alışıldığı bir sırada, bir mânâda çok derin yeni bir sosyal değişim başladı. İlk şokla alt üst olan ve ferdin çevresiyle ilişkilerini tanzim eden **değerler**, yeni bir değişikliğe mâruz kaldı. Fetihler sonucu sür'atle gelişen şehirleşme ile birlikte kabîle ortamı da parçalanıyordu. Evvelce değişmez kabul edilen gelenekler, farklı ve daha müttekâmil diğer medeniyetlerle temas netîcesinde hızla başkalaşıyordu.

Bu arada, gerçekleştirilen fetihler ve daha sonra tercüme edilen eserler, İslâm'ın tanıştığı kültür sahasını ve çeşitliliğini bir kaç katına çıkarmıştı. İslâm'a giren yeni mühtedilerin beraberlerinde taşıyıp getirdiği eski kültür, âdet ve inançlarından, İslâm'ın genel prensiplerine uyanların **kabulü**, zıt olanların **reddi** ve **ıslâh** edilebileceklerin ıslâhı yoluna gidildi. Özellikle inanç bazında bütün ümmet arasında birliğin (**tevhid**) sağlanabilmesi, büyük bir önem arz etmekteydi. Çünkü zamanla değişebilen **örf ve âdetlerin**, îmân sahasına bir katkıları/etkileri olamazdı. Bundan ötürü ilk mücâdele, îmân sahasına girip İslâm'ın öngördüğü îmânı zedeleyebilecek olan yabancı fikirlerle yapıldı. Nitekim **bid'at** kavramı, ilk defa düşünce

sahasında ve Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile, Şia, Cehmiyye ve benzeri fırkalar için kullanılarak bunlara **eh-l-i bid'at** denildi.⁶

Kaynaklarımıza göre, ehl-i sünnet tâbiriyle birlikte **ehl-i bid'at** tâbirini de ilk defa **Hasan-ı Basrî** (110/729) kullanmıştır.⁷ Buna göre söz konusu tâbir, hicrî I. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış olmalıdır. Ehl-i bid'atın ortaya çıkışı, genellikle nasların zâhirî mânâlarının akla aykırı olduğunu zanedip bunları te'vil etmek, Kur'an ve Sünnet hakkında yeterli bilgiye sâhip bulunmamak, birtakım felsefî görüşleri mutlak doğrular olarak kabul edip nasları bunlarla uzlaştırmaya çalışmak, uydurma ve zayıf hadislere dayanmak, başka din ve kültürlerin etkisinde kalmak, Kur'an ve Sünnet'i dikkate almayıp nefsânî/şeytânî telkinlere kapılmak ve bu iki kaynağı bazı siyâsî ve ideolojik görüşler doğrultusunda yorumlamaya çalışmak gibi sebeplere bağlanmıştır.

Dördüncü/onuncu yüzyıldan itibaren kurulup gelişen, Müslüman çoğunluğun tasvîbini alan ve bu gün de aynı durumu koruyan Sünnî kelâm akımlarına göre, teşbîh veya te'cîm gibi aşırı görüşlere sapmayan bütün *selef* âlimleri, şerfate uygun davranan *Sûfiyye* ve tabîî olarak kendi mezhepleri (*Mâtürîdiyye* ve *Eş'ariyye*) dışında kalan fırkalar ehl-i bid'attir.

Yine fetihlerin netîcesi artan gelirle, halkın yaşam düzeyi yükselmiş ve bazı Emevî idârecilerinin sû-i isti'mâlleri netîcesinde, dünyaya/maddeye gittikçe artan bir meyil/bağlılık başlamıştı. Bu arada, asr-ı saâdetteki yaşam biçimini korumaya gayret eden bazı kimseler, bu yeni ve gittikçe İslâm'dan uzaklaşan yaşam tarzıyla mücâdele etmeye başladılar. Söz konusu mücâdele, siyâsî bir baş kaldırıştan çok, ferdî ve dolaylı bir reaksiyon karakterini taşımaktaydı. Bu reaksiyonun başını **zâhidler** çekmekteydi. Emevî dünyaperestliğine gösterilin bu

⁶ Eş'arî, *Usulü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, 103-104; İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadîs*, 35-36, Beyrut, 1986

⁷ Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 23, Beyrut, trs.

tepki, tasavvufun oluşumuna ve sistemleşmesine etki eden nedenlerden biridir.⁸

Asr-ı saâdetin aydınlık iklimini gören sahâbeler, çeşitli kültür ve akımların alt üst etmeye başladığı İslâmî gerçekleri korumak ve savunmak için büyük gayret sarf ediyorlardı. Örneğin Hz. Ömer, altında *Rıdvan Bey'atı*'nın yapıldığı ağacı kestirmişti. Çünkü halk o ağaca bir kutsiyet atfederek altında namaz kılıyordu. Oysa normal şartlarda her hangi bir ağacın altında namaz kılmakta bir sakınca olmamakla birlikte, namaz açısından diğer yerlerden bir farkı olmayan bu mekâna ayrıcalık verme yoluna gitmek, ileride başka yanlışlıklara ve bozulmalara neden olabilirdi.

Ebu'd-Derdâ (32/652) "*Cemaatle kılınan namazdan başka Hz. Peygamber devrini hatırlatan hiç bir şey kalmadı*" derken, hem başgösteren bozulmanın sınırlarını dile getiriyor ve hem de üzüntüsünü dışa vuruyordu. Daha sonra Hasan-ı Basrî (110/729) de gözyaşları içinde, "*Muhâcir ashâbdan biri câmiin kapısından içeri girmiş olsaydı, Resûlullâh'ın zamanında yaşayanların geleneklerine benzer hiç bir şey göremezdi*" diyecektir.

Ebu'd-Derdâ ve Hasan-ı Basrî modellerinde görülen bu hoşnutsuzluk, sâdece devirlerine mahsus ve sözde kalmıyordu. Onlar bu karşı koyuşlarını olumlu örnek yaşayışlarıyla da güçlendiriyorlardı. Günlük yaşantılarında en ince teferruâtına varıncaya kadar yeni düşünce ve yaşama tarzını reddediyor ve Hz. Peygamber'in çizdiği yolda yürümeye büyük özen gösteriyorlardı.

Medîne, bu yaşama tarzının hâkim olduğu örnek bölgeydi. Orayı bizzat Hz. Peygamber teşkilâtlandırmıştı. Her tarafta başgösteren olumsuz sosyal değişiklikler orada yok denecek kadar azdı. Doğru sözlülük ve dürüst yaşantılarının halk üzerinde oluşturduğu olumlu etki, **Peygamber mîrâsının** emin kişileri olan sahâbî fakîhlerin, dîne zarar verecek her yeni fikir ve

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, II/1122, İst, 1983 (trc.: S. Uludağ); Fazlu'r-Rahmân, *İslâm*, 179, Ank., 1992, (trc.: M. Dağ-M. Aydın); Sadık Arcun, *et-Tasavvuf fi'l-İslâm*, 7, Beyrut, trs.

oluşumdan nefret fikrinin Medîne'de gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Böylece Medîne, kısa zamanda örnek bir şehir ve hadiste⁹ de belirtildiği gibi sünnetin ve dıştan gelecek kötülüklerden korunmuş İslâmî hayatın ideal sığınağı (**dâru's-sünne**) olmuştu. Onun için bu mukaddes şehrin sâkinlerinin amelleri bir çok âlim nazarında (**amel-i ehli'l-Medîne**), İslâm hukukunun dayandığı prensip ve ölçüler içine girmeye hak kazanmıştır.

İşte **bid'at** ve **muhdes** (yeni, sonradan ortaya çıkan) kavramlarıyla karşılanan düşünce ve tavırlara karşı koyma fikri bu dönemde filizlendi. Birinci asır, fikrin psikolojik hazırlanış, dîne zararlı **yeninin** hâlisâne fakat sâde bir dille takbîh ediş ve mü'minler tarafından samîmî ve heyecanlı bir şekilde ittifakla reddediliş devri olmuştur. Bunun böyle olması da gerekiyordu. Çünkü içinde zuhûr ettiği toplumun yanı sıra, sonradan İslâm'a giren toplulukların da eski ve uygun olmayan inanç ve uygulamalarından İslâm'ın korunması ve bu korumanın, din tamamıyla anlaşılıp kitlelere mâl oluncaya kadar devam etmesi elzemdi.

Nitekim Hz. Peygamber, ilim ve tekniği, geldiği yere bakmaksızın, alıp uygulamasına ve bunu tavsiye etmesine rağmen,¹⁰ yeni şekillenen ümmetin birliğini bozmaya, yani **yabancılaşmaya** neden olabilecek kültür iktibâsına yasaklar getirmiştir. İlk zamanlar **müşriklerin** daha sonra da **ehl-i kitâbın** hâl ve hareketlerine muhâlefet etmesi ve bunu teşvik etmesi, söz konusu endişenin tezâhürleri olmalıdır.¹¹

⁹ *Buhârî*, İ'tisâm, 6, 16, Fezâilü'l-Medîne, 1

¹⁰ Bk.: *Tirmizî*, Libâs, 30; *Ebu Dâvûd*, Tahâret, 59; *İbn Mâce*, Libâs 4; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, II/22, Beyrut, trs; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, I/543, Beyrut, 1982; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/139, 363, Beyrut, 1351.

¹¹ Hz. Peygamber'in, başta giyim tarzı olmak üzere, müşriklerle ehl-i kitâba muhâlefet ettiğine dâir bir çok örnek bulunmaktadır. Bazıları tamamen reddedilirken, bir kısmı da değiştirilmiştir. Temel hedef ve espri, İslâm ümmetinin *kültür birliğini korumak* olmuştur. Meselâ, saçın boyanmasında, selâm şeklinde, kıyâfette, haftalık toplanma gününde, cuma günü nafîle orucunu yasaklamada, -zira Hıristiyanlar o gün oruç tutarlardı- savm-i visâlin yasaklanmasında, ibâdet vakitlerinin

Zira bir toplumun içinde son derece etkin, yeni birtakım sosyal, ekonomik, kültürel, ahlâkî ya da siyâsî güçler ortaya çıktığı zaman bu toplumun kaderi, doğal olarak bu yeni meydan okumalara, etkin bir biçimde ne denli karşı koyabileceğine bağlı olacaktır. Eğer iki aşırı duruma -yani bir taraftan paniğe kapılıp kendi içine kapanma ve geçmişten boş yere korunma arama; diğer taraftan da temel ideallerini fedâ etme ya da tehlikeye atmaya- düşmekten kendini kurtarabilir ve kendine güvenip yeni güçlere asimilasyon, red ve olumlu başka tedbirlerle karşı koyabilirse, kendi iç emelleri için yeni bir boyut, idealleri için de yeni bir anlam ve olanak geliştirebilir.¹²

Nitekim, Hz. Peygamber'in vefâtından hemen sonra çevre kabîlelerde ortaya çıkan **ridde** (dinden dönme) hâdiseleri ve yalancı peygamberler, dînin her tarafta yeterince anlaşılmadığını ve tam oturmadığını göstermekteydi. Onun için bir çok yeni şeye bid'at damgası vurulup reddedilmişti. Fikir bazında da bu böyleydi.

İkinci asır, gittikçe artan ve İslâm'la karşılaştırıldıklarında nereye konulacakları netleşmeyen **yeniliklere** karşı, yeni kök salan İslâm'ın geniş ve heterojen halk kitleleri tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve bu arada ortaya çıkan fikrî/amelî tehditlere karşı savunabilecek kitapların te'lif edildiği asır oldu. İtikâdî ve amelî sarsıntıya karşı mukâvemet endişesi, dînî esas ve hükümlerin birer ilim şûbesi hâlinde tedvînini gerekli kıldı. Kur'an daha önce bir araya toplanmış ve çoğaltılmıştı. Bunu sırasıyla hadis, tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimlerinin sistemleşmesi tâkip etti.

duyurulması şeklinde, kiblede, elbiseyi giyiş tarzında, hayızlı kadınlara ihtilâf meselesinde vs. müşriklerle ehl-i kitâba muhâlefet edilmiştir. bk.: *Müslim*, Mesâcid, 11, 12; *Libâs*, 80; *Neseî*, Hayz, 8; *Münâvî*, *Feyzu'l-Kadir*, VI/402; *Mübârekfurî*, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, III/447, Kâhire, 1963. Ancak bu muhâlefet sâdece ehl-i kitâb veya müşriklere karşı değildi, başka milletlere muhâlefet de emrediliyordu. Örnekler için bk.: *Müslim*, Tahâret, 55; *Neseî*, Dahâyâ, 21; *İbn Mâce*, Duâ, 2; *Münâvî*, *Feyzu'l-Kadir*, IV/376; *Hindî*, A. Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, X/145.

¹² Fazlur Rahmân, *Târih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, 181, Ank., 1996 (trc.: S. Akdemir).

Savunma sisteminin kurmayları, bütün sahâlarda etkili olan hadisçiler oldu. Çünkü **bid'atla** tehdit edilen düzen, **sünnet** düzeniydi. İslâmî yaşantıyı en ince teferruatına kadar bünyesinde toplayan sünnetin ihtivâ etmediği her şey **bid'at** telakkî ediliyordu.¹³ **Böylece sünnet ve bid'at iki zıt kavram olarak ortaya çıktı.** Zaten daha önce Hz. Peygamber buna dikkat çekmişti: "*Yeni bir şey ihdâs eden her kavim, onun bir mislini sünnetten kaldırıyor demektir*"¹⁴

Bu düşünce çok geçmeden, uydurma (**mevzû**) hadislerin ortaya çıkmasının sebeplerinden biri hâline geldi. Düşüncesine sünnetten delil/dayanak bulamayan bazı kimseler, bid'atçilikle itham edilmemek için hadis uydurma yoluna gittiler¹⁵

Sözlü olarak aktarılan ve uygulanan sünnetin, yâni **kendisine uyulacak modelin** geniş kitlelere ulaştırılması, kaybolmasının önüne geçilmesi ve içine karıştırılan uydurma (mevzû) sözlerin ayıklanması için bu sünnet hadis kitaplarına aktarıldı. İlk hadis müdevvini ve bu alanda eser veren zât Medîne'li *İbn Şihâb ez-Zühri* (124/741)'dir. İlk musannıflardan olan ve eseri günümüze kadar gelen *İmam Mâlik*'in hayatı hicrî 95-179 yılları arasında geçmiştir. *Ahmed b. Hanbel* (241/855), *İmam Buhârî* (256/869), *İmam Müslim* (261/874), *İbn Mâce* (273/886), *Ebu Dâvud* (275/888), *İmam Tirmizî* (279/892), bu hareketin birbirini izleyen büyük simâları oldular.

Hadis kitaplarının temel gâyelerinden biri, yegâne model olan Hz. Peygamber'in örnek hayatını öğretip onu müdâfaa etmektir. Bu kitaplarda sâdece ahlâkî prensipler değil, uluslararası ilişkilerden, nikâh, yeme-içme ve giyinme âdâbına varıncaya kadar, hayatı kuşatan hemen her şeyden, çoğu zaman teferruâtıyla söz ediliyordu. Aynı kaynaktan gelen bu hadis kitapları, yukarıda da değindiğimiz gibi, tehlikeli bir şekilde

¹³ Muhammed Talbî, *Bid'at I*, 593, A. İ. F. Dergisi, XXIV, 1978. (trc.: M. Şimşek)

¹⁴ A. b. Hanbel, *Müsned*, IV/105.

¹⁵ Mevzu hadisler için bkz. *Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*; M. Yaşar Kandemir, Ank., 1991.

gelişme gösteren **bid'atleri yok etmek**, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelen **sünneti ihyâ etmek** ve tabîî hayatın gelişimi üzerinde uydurma hadislerin ipoteğini ve onun ördüğü bid'at ağını kaldırmak gâyesiyle tasnif edilmişlerdi. Nitekim "*Her kim İslâm içinde güzel bir çığır açar ve bu güzel çığır kendisinden sonra da tatbik edilip sürdürülürse, kendi sevaplarından hiçbir şey eksilmeksizin onu sürdürenlerin sevaplarının aynısı kendisine de yazılır. Ve her kim de İslâm içinde kötü bir âdet çıkarır ve bu kötü âdet kendisinden sonra da sürdürülürse, kendi günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin onu sürdürenlerin günahlarının benzeri de o kimse için yazılır*"¹⁶ hadisi ve Hz. Ömer'in terâvih namazının cemaatle kılınması âdetini ihyâ ederken söylediği, "*Bu iş ne güzel bid'at/âdet oldu*" gibi söz ve uygulamalar her yeninin, cehenneme götüren bir bid'at olmadığını ifâde etmesinin yanı sıra bid'atten ne anlaşılması gerektiğini ve böylece gelişmeye engel olabilecek söz konusu düşüncenin en azından ta'dîl edilme ve sınırlarını tesbît etme gâyesini güdüyordu.

Önceleri fıkıh içinde ele alınan îtikâdî konular, III./IX. yüzyılda gerçekleştirilen tercüme faâliyetleri ve çeşitli fetihlerle genişleyen İslâm ülkesinin değişik kültürlerle karşılaşması, selef âlimlerince benimsenen îtikâdî esasların akıl ilkeleriyle teyîd edilme ihtiyâcını doğurmuş ve nihâyet "*ehl-i hadis kelâmcıları*" diye anılan yeni bir grup ortaya çıkmıştır. *İbn Küllâb el-Basrî* (240/853) *Kalânîsî* (255/869) ve *Hâris el-Muhasibî* (243/867)'nin öncülüğünü yaptığı bu grup daha sonra Ehl-i sünnet kelâmcılarını oluşturacaktır.¹⁷ Ehl-i sünnet âlimleri bir taraftan nasların rûhuna uygun, çoğunluğun tasvîbini almış tutarlı bir inanç şekli ortaya koymayı, diğer taraftan İslâm'ın dışındaki din mensuplarının benimsediği bâtil inançlarla bazı Müslüman grupların ileri sürdüğü bid'at telakkîlerini cevaplamayı amaçlamışlardır.

¹⁶ *Müslim*, Zekât, 69, İlim, 15; *İbn Mâce*, Mukaddime, 14; *Neseî*, Zekât, 64

¹⁷ *Neseî*, *Tebîratü'l-Edille*, I/241, 281

Sünnî kelâm ekolü büyük çoğunluğun tasvîbini kazandıktan ve bir bakıma **resmî mezhep** hâlini aldıktan sonra, fikrî hayatın çeşitli cepheleriyle kendini takviye etmeye başlamış, onun bu hâkimiyeti Mu'tezile, Mürciye, Müşebbihe, Felâsife gibi grupların zayıflayıp zamanla fiilen ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur.¹⁸

Böylece bid'at konusu da, cemiyeti meşgûl edecek bir konumdan uzaklaşmış oluyordu.

Asırlarca birbirinden çok değişik kültürlere sâhip insanlara hitâb eden ve ihtiyaçlarını karşılayan İslâm, her türlü ilme, teknik gelişmeye ve yeni eğitim metoduna kucak açmış; bundan öte, kendisi birçok ilmî keşif ve îcâda imzâ atmanın yanı sıra, günümüz modern üniversiteleri aratmayacak bir eğitim modelini medreselerde asırlar boyunca tatbîk etmiştir.

Ancak fikrî sahada 1200, ilmî ve teknik sahada da 1700'lerden sonra gerileme sürecine giren Müslümanlar arasında bid'at kavramı yine hortlatılmak istenmiştir. Dinde ıslâhât, gavur îcâdı, frenk meşreplik ve benzeri ifâdelerle ortaya atılan bu düşünce, Müslümanların târih sahnesinde geri saflara düşmesine neden olan sebeplerden biri gibi görünüyor. Öyle zannediyoruz ki insanlık târihinin hiçbir döneminde, günümüzde olduğu kadar, **kavram kargaşasına** rastlanmamıştır. Bu kargaşanın bulaşıcı bir illet gibi bütün dünyaya ve hemen her kültüre sirâyet etmesinde oryantalistlerin bilinçli olarak yaptığı anlam bulandırma ve tâbir yerinde ise buharlaştırma faâliyetleri baş rolü oynamıştır. Son asırda **medya** denilen iletişim araçları da bunu yaygınlaştırmıştır. Bu kargaşanın hangi boyutlara varacağı ise maalesef, kestirilememektedir.

Aynı kavramın, her kullanana göre ayrı bir anlam taşıır hâle gelmesi veya duruma göre ayrı anlamlarda kullanılması, insanların doğru bir şekilde birbirlerini anlamalarına engel olduğu gibi, neticede yanlış ve haksız hükümlerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

¹⁸ Şa'ranî, *el-Yevâkit ve'l-Cevâhir*, I/3, Kâhire, 1307

Söz konusu kargaşanın etkisi, özellikle **kültürel sömürü** altında bulunan yerlerde, çok daha çaplı bir şekilde görülmektedir. Çünkü kavram kargaşası, kültürel sömürünün temel araçlarından biri hâline gelmiş bulunuyor.

İslâm ülkelerinde bu kargaşanın çaplı bir şekilde hissedildiği sahâlardan biri de dînî konulardır. Bu yüzden tartışılan konuların bir çoğunda taraflar, birbirlerini anlamakta zorluk çekmektedirler. Bid'at da kavram kargaşasından nasîbini alan konulardan biridir. Bu kavramın anlaşılabilmesi için yukarıda anlatmaya çalıştığımız arka plânın göz önüne alınarak yeniden gözden geçirilmesi ve sınırlarının çizilmesi gerekir, kanaatindeyiz.

Biz bu yazımızda bid'atin doğduğu ortamı ve arka plânını incelemeye çalıştık. Bid'atin geçirdiği anlam değişiklikleri ve kapsamı üzerinde ayrıca durulmalıdır.¹⁹

¹⁹ İki bölümden oluşan ve "*Tasavvuf ve Bid'at*" adıyla yayınlanmak üzere baskıya vermiş bulunduğumuz çalışmamızın birinci bölümü, konuyla ilgili yaptığımız bir çalışmayı içermektedir.